

THE DYNAMICS OF THE AXIOLOGICAL SIGNIFICANCE IN ANCIENT KOINE GREEK

Maria-Cristina Trușcă

PhD Student, University of Bucharest

*Abstract: The above-mentioned work is circumscribed to a linguistic research area of the process of meaning changing in Ancient Greek, as a reflection of the fundamental changes in mentality in Late Antiquity. Our approach focuses on analyzing how the Hellenic language acquires new inflections as an expression of Christian concepts. The crystallization, as a new forma mentis, of Christian humanism in post-classical Greek society triggers the re-categorization of the world, the changing of the axiological grid being regarded as an extralinguistic factor that causes imbalance between the exigencies of expression and the (im)possibilities of the system. In the first part, we intend to valorize the concept of language as *energeia*, substantiating the theoretical framework on the Aristotle – Humboldt – Coșeriu axis. We start from a linguistic postulate – the energetic character of the language – seen as an updating of its intrinsic dynamics, which is the expression of language creativity. St. Gregory of Nazianzus' Moral Poems (4th century) represent the starting point of the second part, which is an applicative section. We intend to identify the paradigm consisting of certain lexical units of the Greek language that share a homogeneous semantic area with a common value: the virtue archilexeme. The selection will be supported by the presence in the componential formula of the analyzed terms of the [+moral quality] feature, verifiable by using lexicographical definitions. We will focus on the nominal class, given the prospect of their coagulation in homogeneous lexical-semantic fields.*

Keywords: Saint Gregory of Nazianzus, Moral Poems, axiological vocabulary, diachronic semantics, virtue.

1. Dinamica limbii

1.1 Limba ca *energeia*

Corelativ al lui δύναμις¹ (potență), ἐνέργεια (actualizare a potenței), ca termen tehnic recurent în Metafizica lui Aristotel, transcende ideea de simplă cinetică. Prin asocierea sa cu ἔργον², ἐνέργεια se definește ca stare de *a fi în lucrare*, ca act determinat teleologic, fapt din care emerge, în viziunea Stagiritului, posibilitatea unor juxtapoziționări de tipul: ἐνέργεια (ἐν – ἔργον), ca act în curs de înfăptuire / ἐντελέχεια (ἐν – τέλος), ca act înfăptuit. Axioma aristotelică a acțiunii ca mișcare autotelică se dovedește a fi fecundă inclusiv în contextul filosofiei limbajului, de vreme ce oferă materialul conceptual necesar articulării unor teorii care au dat o nouă orientare cercetării lingvistice de la începutul secolului al XIX-lea. În *Despre diversitatea structurală a limbilor și influența ei asupra dezvoltării spirituale a umanității*, W. von Humboldt mută accentul dinspre funcția designativă, către cea creatoare a limbajului, de pe latura statică, pe cea dinamică, marcând prin contribuția sa „o veritabilă schimbare revoluționară a perspectivei de cercetare [...], principiul unui nou tip de dezbateră” (Munteanu, 1998: 87). În viziunea lui Humboldt „limba considerată în esența sa reală, este în mod continuu și în fiecare clipă trecător. Limba însăși nu este un act (ἔργον), ci o activitate (ἐνέργεια).[...] Căci în haosul dispersat de cuvinte și reguli pe care obișnuim să-l numim limbă, ceea ce există este doar elementul particular produs prin vorbire, iar acesta nu este niciodată complet, necesitând și el o nouă prelucrare pentru a recunoaște natura actului viu al vorbirii și pentru a da o imagine adevărată a limbii vii. Tocmai ceea ce este mai elevat și mai rafinat nu se lasă recunoscut în aceste elemente separate și poate fi perceput sau intuit doar în înlănțuirea discursului, fapt care dovedește o dată în plus că limba propriu-zisă rezidă în actul producerii sale efective” (Humboldt, 2008: 82).

Gânditor aristotelic, Humboldt enunță un postulat lingvistic: caracterul „energic” al limbii, văzut în primul rând ca o consecință sau ca o actualizare a dinamicii ei intrinseci. Dacă la Aristotel ἐνέργεια era o activitate determinată „entelehic”, orientată spre împlinirea unui τέλος, la Humboldt, limba ca ἐνέργεια aparține ordinii finaliste, adică „acelor categorii de fapte care se determină prin funcțiunea lor” (Coșeriu, 1997: 27). Creativitatea limbii,

¹ Λέγω δὲ δυνάμει οὐ μόνον τῆς ὀρισμένης ἢ λέγεται ἀρχὴ μεταβλητικὴ ἐν ἄλλῳ, ἀλλ' ὅλως πάσης ἀρχῆς κινητικῆς ἢ στατικῆς. („înțeleg prin potență nu numai pe aceea luată în sensul strict al cuvântului, adică în înțelesul de principiu ce operează o schimbare în alt lucru, ci, în genere, orice principiu de mișcare sau de repaus”), Metafizica, 1049 b.

² τὸ γὰρ ἔργον τέλος ἢ δὲ ἐνέργεια τὸ ἔργον, διὸ καὶ τ' οὐνομα ἐνέργεια λέγεται κατὰ τὸ ἔργον καὶ συντείνει πρὸς τὴν ἐντελέχειαν. („căci opera este scopul, iar actul este opera, de aceea cuvântul act derivă de la cuvântul opera și năzuiește să însemne același lucru ca săvârșire”), Metafizica, 1050 a.

capacitatea sa proteică de a crea și a se re-crea, răspunde, ca finalitate, necesităților expresive și comunicative ale comunităților idiomatice văzute în istoricitatea lor. Pornind de la această premisă, se configurează conceptul de *schimbare lingvistică* percepută ca „manifestare imediată, emergență primordială a creativității limbajului” (Coșeriu, 2009: 323).

1.2. Teoria coșeriană a schimbării lingvistice

Într-o serie de studii³ ale sale, E. Coșeriu decodează procesul schimbării lingvistice, stabilindu-i în cheie aristotelic-humboldtiană principiile de bază:

- Schimbarea lingvistică, privită ca obiectivare istorică a caracterului „energic” al limbii, reflectă faptul că limba nu este un produs static, ci o activitate dinamică.
- Schimbarea lingvistică nu înseamnă doar abatere, alterare, diferență între două stări succesive, ea este, înainte de toate, reflexia calităților palingenezice ale oricărei limbi. O limbă renaște, se re-crează, aflându-se într-o continuă facere.
- Problema schimbării lingvistice nu trebuie articulată în termeni cauzali: de ce o nouă tradiție lingvistică o înlocuiește pe cea anterioară (orice încercare de acest fel se dovedește a fi un demers gratuit, de vreme ce limba nu este un sistem imuabil, iar dinamica îi este conaturală), ci în mod circumstanțial: în ce condiții un nou fapt de limbă ocupă locul parțial sau total al celor pe cale de dispariție și de ce s-a creat tocmai *acel* fapt de limbă.

Dacă schimbarea lingvistică, i.e. activitatea creatoare de facere și re-facere a limbii devine evidentă ori de câte ori se creează un dezechilibru între noile exigențe de expresie și (im)posibilitățile sistemului, acest proces este condiționat, potrivit tezei coșeriene, de factori culturali: „vom numi condiționare totalitatea circumstanțelor în care are loc o activitate creativă și care determină istoricește relizarea acelei activități, în cazul schimbării lingvistice este vorba despre factorii extralingvistici” (Coșeriu, 2009: 319). Complexa rețea de relații limbă – tradiție culturală face obiectul preocupărilor din sfera lingvisticii escheologice⁴,

³ Omul și limbajul său, Universalile limbajului și universalile lingvisticii, Semn, simbol, cuvânt, Limbajul și înțelegerea existențială a omului actual, Nu există schimbare lingvistică, Timp și limbaj, reunite în volumul Omul și limbajul său – studii de filosofie a limbajului, teorie a limbii și lingvistică generală, Ed. Universității „A.I. Cuza”, Iași, 2009, Sincronie, diacronie și istorie – problema schimbării lingvistice, Ed. Enciclopedică, București, 1997.

⁴ În studiul Socio și Etnolingvistica. Bazele și sarcinile lor (în Anuar de lingvistică și istorie literară, Ed. Academiei, București, 1992-1993, p. 13 – 27), E. Coșeriu delimitează obiectul de studiu al celor două discipline, identificând aspectele lor convergente. Ambele pornesc de la conceptul de schimbare lingvistică văzută drept rezultat al unei presiuni externe, factorul socio-cultural conducând la ipostazieri diferite în interiorul limbii. În acest context se configurează conceptul de lingvistică escheologică, vizând studiului variației și varietății limbajului în relația sa cu structura socială a comunității de vorbitori (socio-lingvistica), dar și cu civilizația și cultura unei comunități (etnolingvistica).

concept care viza contribuția cunoașterii „lucrurilor” la configurația și funcționarea limbajului.

Teza determinării culturale a unei limbi devine punct de referință necesar cercetării lexico-semantice, câtă vreme „distincțiile lexicale făcute de fiecare limbă vor tinde să reflecte trăsăturile relevante din punct de vedere cultural ale obiectelor, instituțiilor și activităților din societatea în care operează acea limbă” (Lyons, 1995: 484). Mai mult decât atât, ea este motivată de existența unui „non-izomorfism semantic al diferitelor culturi: limbile individuale variază considerabil privind extensiunea unor termeni aproximativ echivalenți” (Lyons, 1995: 511). *Mutatis mutandis*, putem vorbi despre existența unui non-izomorfism în articularea unor zone noționale, nu doar la nivelul mai multor limbi, dar și în cadrul aceleiași limbi, la nivelul stărilor ei succesive. Acest aspect reprezintă unul dintre obiectivele prioritare ale lucrării noastre, intenționând, așadar, să supunem cercetării, dinamica diacronică a semnificației axiologice, relevând specificul ei semantic într-o anumită etapă istorică a limbii eline.

2. Limba greacă *koine*

2.1. Dinamică și istoricitate

Greaca *koine*, asociată contextului politic și socio-cultural al antichității postclasice, poate fi socotită obiectivare a unei aserțiuni vehiculate în spațiul filosofiei limbajului, aceea că o limbă nu poate fi meta-istorică. De altfel, în privința factorilor extralingvistici care „au contribuit la conturarea fizionomiei specifice a limbii grecești, determinându-i o fascinantă metamorfoză” (Bechet, 2012: 11, 130), *grammatici non certant*. Sunt cu toții de acord în privința fixării unor limite istorice relative: *koine* fiind varianta comună a elinei, scrisă și vorbită începând cu sec. al IV-lea a. Chr., până în perioada bizantină, în contextul politicii hegemonice macedonene/romane. Un factor declanșator al dinamicii ulterioare a limbii grecești, pare-se că ar fi fost elenizarea/atticizarea suveranilor și aristocrației macedonene⁵: la curtea lui Filip al II-lea se vorbea limba Atenei, cetate-stat care impune în uz norma sa lingvistică, grație supremației culturale.

Date fiind (re)sursele koineei grecești, lingviștii nu au ezitat să o numească, *inter alia*, „versiune creolizată a dialectului attic” (Horrocks, 2010: 84). Mai mult decât atât, inclusiv caracterul de limbă comună este discutabil, în condițiile variațiilor diatopice (răspândirea pe un areal eterogen din punct de vedere lingvistic în care erau vorbite dialecte grecești alături de

⁵ v. Horrocks, G., *Greek. A History of the Language and its Speakers*, Willey – Blackwell, Oxford, 2010, p. 80.

limbi vernaculare) și diastratice (imprimarea unei coloraturi locale ca urmare a variațiilor sociale). Lingviștii vorbesc despre un polimorfism conatural al limbii *koine* care poate să ducă la concluzia că unitatea ei există doar la nivel abstract.⁶ Toate aceste tendințe înregistrate la nivelul tradiției orale, reflectă un proces firesc în dinamica limbii eline care nu afectează, din punctul nostru de vedere, statutul de *lingua franca* în spațiul cultural trasat în Mediterana și în Orientul Apropiat.

O limbă „vulgarizată”, „apatridă”, folosită în administrație, cultivând formulările paratactice și vocabularul tehnic-abstract, pierde în mod necesar din calitățile ei estetice, din valoarea sa literară. Acesta este motivul pentru care tradiția scrisă se delimitează de cea orală, generând nu atât două registre ale aceleiași limbi, cât două forțe antagoniste, premise ale diglosiei care a afectat instituirea unei variante standard a limbii grecești moderne.⁷ Reîntorcerea la canonul clasic ca o consecință a preocupărilor estetizante ale perioadei elenistice, refuzul, uneori factice, al uzului curent al limbii contemporane, provoacă o reacție atticistă reflectată cu precădere în poezie și retorică. Poeții elenistici, Callimachos, Apollonios din Rhodos, Teocrit, se întorc în trecut la dialectele grecești timpurii în căutarea inspirației și a inflexiunilor pe care *koine* nu le avea. Retorica, la rândul ei, în contextul înfloririi asianismului, impune studiul modelelor clasice attice, printr-o reîntoarcere creatoare *ad fontes*.⁸

2.2. Greaca creștină

În sec. III a. Chr., în Alexandria lui Ptolemeu Filadelful, descendent al diadohilor macedoneni, șaptezeci și doi de evrei elenizați traduc canonul vetero-testamentar în greaca timpului lor. Traducerea, având ca finalitate diseminarea religiei iudaice și, în consecință, dimensiunea catehetic-paideică a textelor, în defavoarea celei estetice, literaturizante, nu reflectă preocupările retorice, nici convențiile literare oficiale. Ea este, din acest punct de vedere, un document autentic de greacă *koine* contemporană. Între greaca Septuagintei și cea a tradiției scrise există o serie de diferențe considerabile datorate substratului semitic reflectat în ocurența ebraismelor, dar și efectelor de traducere. Cu toate acestea, lingviștii au demonstrat că structurile gramaticale și lexicale aparțin limbii contemporane, Septuaginta

⁶ v. Brixhe, C, Linguistic Diversity in Asia Minor during the Empire: Koine and Non-Greek Languages, în A Companion to the Ancient Greek, Bakker, E. J. (ed), Willey – Blackwell, Oxford, 2010, p. 230.

⁷ „La koine est un ensemble de tendances que la tradition écrite masquait ou comprimait, mais dont la force était irresistible et qui se sont manifestées dès que les circonstances l'ont permis”. (Meillet, A., Aperçu d'une histoire de la Langue Grecque, Hachette, Paris, 1920, p. 181)

⁸ “This new Atticist movement was dedicated to the re-establishment of the language of the best classical attic writers, and its impact was to be both profound and lasting, not only in the field of rethoric, but in all literary composition thereafter.” (Horrocks, Op. cit., p.100)

constituind o sursă importantă de informații privind dinamica limbii grecești în perioada elenistică.⁹ Mult mai consistent documentar, canonul Noului Testament, reflectă fidel evoluția naturală a limbii în primele secole *post Christum*, fiind unanim socotit o probă de „basic koine Greek of its time” (Horrocks, 2010: 152). Scriitura nou-testamentară devine reper în redactarea textelor creștine ale perioadei primare : Părinții Apostolici continuă, așadar, să scrie în dulcele stil simplu al koineei specifice perioadei. Refuzul normei literare arhaizante este motivat, în primul rând, de finalitatea combativ-apologetică a mesajului lor, dar și de asocierea cu ceea ce s-a numit cultură păgână, rivală a celei noi care abia acum începe să se contureze doctrinar. Dacă la nivelul conținutului, discursul creștin își manifestă conservatorismul dogmatic, în privința formei, cunoaște un proces de adaptare la uzanțele vremii. Încă de la începutul sec. al III-lea, Clement Alexandrinul, Origene sau Eusebiu de Cezareea încep să-și expună doctrina într-o limbă și un stil adaptate tradiției retorice, filosofice și istorice ale canonului clasic. Mult mai pregnant și, am spune, simpomatic pentru sec. al IV-lea p. Chr., Părinții Bisericii, Vasile cel Mare, Grigorie de Nazianz, Grigorie al Nyssei sau Ioan Chrysostom, scriu folosind o greacă „puristă”, un registru înalt al koineei contemporane.¹⁰ Opțiunea Capadocienilor este un reflex al formației lor clasice. Există, din acest punct de vedere, o serie de argumente hagiografice/biografice¹¹ care îi plasează pe „doctorii” Bisericii de secol IV nu în categoria detractorilor rigoriști, ci în tagma celor care au îmbrățișat selectiv cultura păgână, resemantizând-o și convertind-o într-o „Renaștere” *ante litteram*. În acest context, discursul Sf. Grigorie de Nazianz poartă cu fidelitate „amprenta profundă a sintezei programatice creștinism-clasicism” (Bernardi, 2002: 274), fiind martor al unui autentic *mélange* intercultural specific secolului IV. Greaca scriiturii sale, „an archaizing ecclesiastical Greek” (Horrocks, 2010: 153), tributară formal tendințelor atticizante care își

⁹ „Ces textes ont été en général rédigés dans le grec courant de l'époque ou ils ont été composés et qu'ils fournissent pour l'étude de la grammaire et du vocabulaire des documents de grande valeur”. (Meillet, A., Op. cit., p. 191)

¹⁰ „Les grands orateurs sacrés: Basile, Chrysostome, Grégoire, ont employé une langue officielle, une langue qui repoussait les usages vulgaires. Le parti pris fixé dès le début de l'ère chrétienne n'a jamais disparu: bien écrire, c'est ne pas écrire la langue vulgaire, c'est chercher dans le passé ce qui s'écarte de l'usage courant.” (Meillet, A., Aperçu d'une histoire de la Langue Grecque, Hachette, Paris, 1920, p. 244)

¹¹ „By the end of the century imperial patronage had secured for Christianity a position as the official religion of the Roman state, and many of the great church fathers of the 4th century, such as St Basil (‘ the Great ’ , c. ad 329 – 79), St Gregory of Nazianzus (c. ad 330 – c.389), St Gregory of Nyssa (c. ad 335 – c.394) and John Chrysostom (c. ad 347 – 407), were naturally members of the upper classes who had received a higher education. They in turn instinctively turned their backs on the lowly origins of their faith and wrote in the language of their class, though the prestige of the scriptures was indirectly maintained in the form of ‘ quotations ’ of key terms incorporated into an otherwise classical style of discourse.” (Horrocks, G., Greek. A History of the Language and its Speakers, Willey – Blackwell, Oxford, 2010, p.153)

fac loc în textura koineei scrise, este însă marcată la nivelul semnificațiilor, de necesitățile de expresie ale noilor *designata*. Ca reflexie a resemantizării limbii eline în contextul cristalizării unei noi *forma mentis*, întreaga sa operă argumentează consistent procesul dinamicii lexico-semantică firesc oricărei limbi în istoricitatea ei.

3. *Ἔπη ἠθικὰ*– dinamica semnificației axiologice

Tematic, *Poemele morale* reprezintă un autentic tratat de aretologie cu profunde valențe paideice, relevând calitatea de pedagog a autorului angajat în propedeutica virtuții. Tema poemelor este susținută lexical de ocurența termenilor axiologici, aspect care ne-a atras atenția și pe care l-am valorificat în cercetarea noastră de aretologie lingvistică.

Un obiectiv prioritar al analizei noastre este, așadar, identificarea paradigmei constituite din anumite unități lexicale din ansamblul lexical al limbii eline care împart o zonă semnificativă omogenă, având ca valoare comună, ca denominator semnificativ comun, arhilexemul ἀρετή. Criteriul de selecție este prezența în formula componentială a termenilor analizați, a semului [+calitate morală], verificabil prin analiza definițiilor lexicografice. Excludem lexemele care actualizează semul strict contextual prin mecanisme stilistice, nefiind intrinsec axiologice. În privința apartenenței la o clasă morfologică, ne vom orienta spre cea nominală, dată fiind perspectiva coagulării lor în câmpuri lexico-semantică omogene. Decupajul sincron al lexicului axiologic pe un perimetru de cercetare relativ restrâns (cuvântarea amintită supra) va fi plasat pe axa evoluției sale diacronice, intenționând să urmărim dinamica semnificației concretizată în procesele de restrângere, transfer, înobilare sau proliferare semantică. Vom include în demersul nostru perspectiva extralingvistică, prin apelul la disciplinele conexe filosofie și teologie, din necesitatea de a urmări procesul conceptualizării, corelând, așadar, analiza lexicală cu datele referentului. Axiologicele au o dimensiune istorică, factorii culturali determinând apariția unor noi grile valorice sau o reinterpretare a celor existente. Mutațiile la nivelul structurilor mentale își găsesc reflectarea în planul lexicului și constituie, în termeni coșerieni, circumstanțele condiționale ale schimbărilor lingvistice. Pornind de la acest aspect, considerăm necesară delimitarea ariei conceptuale a hiperonimului ἀρετή în jurul căruia se vor organiza, ca elemente virtuale ale unui sistem compact, lexemele analizate în dinamica semnificației lor.

În *Ἔπη ἠθικὰ*, ἀρετή interacționează cu: πίστις, ἀγνεία, παρθενία, ἐγκράτεια, ζῆλος, χρηστός, συμπάθεια, εὐσέβεια. Departe de a fi o simplă nomenclatură axiologică, putem vorbi de un sistem complex, polimorf și relativ stabil, fără categorii fluctuante.

Πίστις - derivat al verbului πείθομαι, *a fi convins, a se supune*, intră în structura unor sintagme ca πίστιν ἔχειν τι: *a avea încredere în cineva*, având în greaca clasică un sens comercial: *credit, garanție* și prin extensie, *angajament* sau *pact*. Discursul patristic recuperează sensul abstract făcând loc proliferării semantice, astfel că πίστις, echivalentul latinescului *fides*, definește relația divino-umană ca fiind una plurivocă: încrederea/credința nu este doar a omului în Dumnezeu, ci și a lui Dumnezeu în om (Lampe). Semnificația contractualistă, primară a termenului este anulată în discursul Sfântului Grigorie, lipsită fiind de suport dogmatic, aspect relevat prin preferința autorului pentru particularizări ale lui πίστις ca εὐσέβεια:

Ep. XXXIV, 155-157: „Πίστις δὲ διττή ἢ μὲν ἐκ λόγου βίας, / Ἡ καὶ δικαία ἢ δὲ ἔτοιμος συνδρομή. / Λόγος γὰρ ἐστὶν ὁ πρόεδρος τοῦ λόγου.” („**Credința** este îndoită: pe de-o parte cea izvorâtă din puterea [convingătoare] a cuvântului / Care este dreaptă, pe de altă parte, ea este încuviințare și certitudine”¹²).

Ἄγνεια - derivat al adjectivului ἄγνός, aflat în concurență cu ἅγιός încă din greaca arhaică desemnează o calitate a zeităților păgâne, mai ales pentru Artemis, Persefona, Demetra sau Zeus (Chantraine). Posthomerice, ἄγνεια/ἄγνός, capătă sensul de *puritate/pur*, fiind adesea asociat lui καθάρως, însemnând inițial *nepătat de sânge*: ἀγνὰ θύματα – *jertfe nesângeroase*. În inscripțiile târzii, ἄγνεια se reabstractizează, desemnând probitatea și rectitudinea magistraților și a funcționarilor publici. Contextul creștin valorizează semnificațiile concrete/abstracte, aplicabile strict sferei umanului: *concerning both soul and body* (Lampe), însemnând *puritate, curăție sufletească*, dar și *trupească*, văzută ca abținerea sexuală. Sfântul Grigorie reduce aria semantică a lui ἄγνεια, folosit în contextul castității trupesti ca sinonim al lui παρθενία – *feciorie*:

Ep. I, 7-8: „Ἀρχομένου δ' ὕμνοι σὺναινοῖσθε μὲν ἄγνοι, / Ξυὸν γὰρ πάντεσσιν ὕμνος γέρας εὐαγυέεσσιν.” („Începeți să laudați în imnuri și să vă bucurați cu toții, voi **cei curați**, / Căci această cântare este de mare cinste pentru toți cei evlavioși”).

Ep. I, 1-4: „Παρθενίην στεφάνοις ἀναδήσομεν ἡμετέροισιν, / Ἐκ καθαρῆς κραδίας καθαροῖς μέλλοντες ἐν ὕμνοις, / τοῦτο γὰρ ἡμέτεροιο βίου ξεινήιον ἐσθλόν, / Χρυσοῦ τ' ἠλέκτρον τε φάντερον, ἢ δ' ἐλέφαντος.” („Să ne încingem frunțile cu cununile **fecioriei**, / cântând din inimă curată imnuri sfinte, / Căci acesta este darul strălucit al vieții noastre, / Mai luminos decât aurul, chihlimbarul sau fildeşul”).

¹² trad. n.

Relevante sunt ocurențele lui καθάρως care, sub influență nou-testamentară își lărgeste semnificația abstractă. Puritatea fizică este secundară, καθάρως denumind în primul rând natura dumnezeiască neamestecată cu materia (Lampe) și de aici, puritatea sufletească [+uman].

Ep. I, 83-84: „Ἡδὴ μὲν **καθαροὶ** αἰείζωοι θεράποντες / Οὐρανὸν εὐρὺν ἔχουσιν, **ἄγνοι** νόες, ἄγγελοι ἐσθλοὶ.” („Slujitori **preacurați**, fără de moarte / Locuiesc în ceruri puteri **sfinte**, cugetătoare făpturi îngerești”).

Ἐγκράτεια - intră în relație de sinonimie parțială cu ἀγνεία –παρθενία –καθαρός, denumind *înfrânarea fizică, abstenența*. Derivat al lui κράτος, desemna inițial forța fizică: v. adjectivul ἐγκράτης – *puternic, viguros*, cunoscând un proces de abstractizare încă din perioada clasică având semnificația de *stăpânire de sine*, sub influența denominativului κρατέω *a stăpâni peste ceva/cineva*. Discursul biblico-patristic îl valorizează, folosindu-l exclusiv în contextul calităților morale, preluând semnificația abstractă, aceea de *moderație*, pe care o orientează spre concret, ἐγκράτεια însemnând *înfrânare* în sens ascetic percepută ca mortificare a trupului ὑποπιασμός σώματος:

Ep. X, 285-286: „Ἡ δ' **ἐγκράτεια** μαρτυρεῖ τὸ ἔνθεον, / Καλὸν Σωκράτους τὸ ζῆν πενιχρῶς.” („**Înfrânarea** aduce mărturie despre aspirația spre cele dumnezeiești, / Așadar, bună era sărăcia vieții lui Socrate.”)

Interesant este faptul că acești termeni care au avut în lexicul elinei clasice o semnificație concretă, și-o pastrează și în context creștin, chiar dacă asistăm la un proces de convertire a lor.

Ζῆλος - aparent incompatibil cu ideea de calitate morală. ζῆλος este un lexem marcat negativ în lexicul elinei clasice, însemnând *ardoare*, văzută ca rivalitate, *gelozie* sau *invidie*, asociat lui φθόνος care desemna *gelozia zeilor față de oameni*. Ocurențele biblico-patristice confirmă procesul de recuperare și convertire a semnificațiilor anumitor lexeme care resemantizate fiind, capătă valori pozitive, ζῆλος însemnând *ardoare* însă nu mistuitoare, distructivă, ci *zel, râvnă* în sens pozitiv, în contextul dorinței arzătoare a omului de împlinire a binelui, de apropiere sau de slujire a divinității:

Ep. VI, 27-29: „Ἄγνευε πᾶσι, παρθένε. Χριστῷ μόνῳ, / Νύμφη, κράτει τὸ κάλλος ἐσφραγισμένον. / Χρηστὸς μὲν ἐστίν, ἀλλὰ καὶ ζήλου πλέως.” („O, fecioară, fii curată mai presus de toate, doar mireasă a lui Hristos, / Păstrează cu tărie frumusețea cu care ai fost pecetluită. / Fii plină de **râvnă** spre împlinirea binelui.”)

Lexiconul patristic atestă ca relicvă a valorii negative și sensul de indignare a lui Dumnezeu împotriva celui păcătos: *indignation of God against sinner* (Lampe), confirmând polarizarea sa semantică.

Χρηστός – unul dintre puținii termeni simpli care nu intră într-o relație de combinatorie lexicală. Sensul primar – concret: *ceea ce poate fi folosit, util* (ν.χρηστήρια – *instrumentar, mobilier, ἄχρηστος – inutil, desuet*). Sens secundar – abstract: *binevoitor, onest, virtuos*. La Aristotel, prin compunere cu φίλος (χρηστόφιλος – *onest*) intră în categoria termenilor care exprimă excelența, *χρηστός* fiind un axiologic pur, fără a implica dimensiunea afectiv-atitudinală (Chantraine). Urmează aceeași traiectorie concret – abstract, sursă a polisemantismului. De altfel, încă din perioada elenistică, putem vorbi de o sedimentare a semnificației abstracte în formule epigrafice ca: *χρήστε, χαῖρε! χρηστή τελευτή!* (Chantraine). În greaca discursului patristic, *χρηστός* are o reprezentare semnificativă previzibilă, parțial diferită de cea a etapei anterioare. Valorizarea semnificației abstracte, anulând coexistența cu cea concretă, este o marcă a unei hipertrofieri a semnificațiilor inițiale care, diacronic, pot deveni caduce, până la dispariție:

Ep. VI, 27-29: „Ἄγνευε πᾶσι, παρθένε. Χριστῷ μόνῳ, / Νύμφη, κράτει τὸ κάλλος ἐσφραγισμένον. / **Χρηστός** μὲν ἐστίν, ἀλλὰ καὶ ζήλου πλέως.” („O, fecioară, fii curată mai presus de toate, doar mireasă a lui Hristos, / Păstrează cu tărie frumusețea cu care ai fost pecetluită. / Fii plină de râvnă spre împlinirea **binelui**.”)

Συμπάθεια - intră în categoria compuselor cu συν, în relație de sinonimie cu συνάλγησις. Atât πάθος – *ceea ce se întâmplă, experiență, emoție*, cât și verbul de la care derivă πάσχω – a primi o impresie din afară, a fi afectat, impresionat, nu cunosc marcarea pozitivă sau negativă. Valorizarea lor ca termeni tehnici în context filosofic declanșează procesul de fluctuație și polarizare semantică, πάθος fiind pentru stoici, *un impuls excesiv, o mișcare irațională a sufletului* (Peters, 1993: 221), de aici πάθημα – *suferință, nefericire, boală*. Compunerea tardivă cu συν are drept efect selectarea semnificației pozitive, pornind de la o bază semnificativă neutră și specializarea ei în textura discursului creștin cu sensul de *expresie a dragostei, compasiune*:

Ep. XXXIV, 123-124: „Ἐλεος μὲν ἐστὶ **συμπάθεια** συμφορᾶς. / Οἴκτος δὲ κ' εὖ τι τὸν πεπονθότα δράσαι.” („Mila este **împreună pătimirea** cu celălalt în suferințe. / Compasiunea fiind facerea de bine, celui năpăstuit.”)

Un rol esențial în acest proces de restaurare a semnificației pozitive îl au ocurențele nou-testamentare (1Pt., 3,8 / Evr. 4, 15). Remarcăm un proces de inovație semantică activ la

nivelul formulei componentiale a lexemului *συμπάθεια*, prin activarea semului [+divin], inexistent în etapa anterioară a limbii eline. Lexiconul patristic atestă sensul de *compasiune* manifestată de o persoană față de altă persoană, dar și de Divinitate față de oameni.

Εὐσέβεια - compus cu meliorativul/intensivul *εὐ*. Derivat al lui *σέβομαι* care desemna respectul, pietatea, mai întâi în relațiile sociale, ulterior cu sens specializat în context religios. De altfel, cele două sensuri coexistă până în momentul în care dinamica diacronică înregistrează selectarea cu prioritate a celui teologic, *εὐσέβεια* desemnând, biblico-patristic exclusiv *pietatea, dreapta credință, sfințenia*:

Ep. II, 339-342: „Αἶδεο μοι πολίην, καὶ ἔσπερ ἦθεσι κεδνοῖς. / Πλειον γὰρ τι φέρει πολὴ νεότητος ἐχέφρων. / Μηδὲ μὲν **εὐσεβέουσα** περίδρομον ἔνθα καὶ ἔνθα, / Πολλάκις οὐ κατὰ κόσμον.” („Cinstește-mi căruntețea și imită obiceiurile bune. / Căci mai de folos este bătrânețea înțeleaptă decât tinerețea care nu cultivă **pietatea**, / Alergând încoace și încolo, adesea fără bună-cuviință.”)

Cu toate acestea, asocierea lui *εὐσεβής* – *sfânt* în discursul creștin cu *σέμνος* < **σέβνος*, apelativ și calitate a divinităților păgâne Demetra sau Eriniile (Chantraine), argumentează constanta de semnificație existentă de la o etapă istorică la alta a limbii eline.

Concluzii

Analiza dinamicii axiologice în *Ἔπη ἠθικὰ* – *Poemele morale* ale Sf. Grigorie de Nazianz (sec. IV), confirmă ipoteza schimbării lingvistice condiționate de ceea ce M. Bréal numea în *Éssai de sémantique*, „la cause extérieure”. Vocabularul axiologic non-izomorfic intracultural, reflectă un anumit stadiu evolutiv în conceperea realității, dar și o anumită fază în dinamica limbii și a posibilităților ei de expresie. Asistăm la un proces de recategorizare conceptuală cu profunde influențe în plan lexical. Se remarcă un grad sporit de rafinare a termenilor, orientată în direcția nuanțării și specializării sensurilor, apte să surprindă complexul de informații extralingvistice. Identificăm unele aspecte ale inovației semantice: actualizarea procesului de compunere lexicală prin care se obțin unități lexematice cu noi valori designative, factor de economie, eficiență, dar și de flexibilitate a limbii; alunecarea sensului în direcția abstractizării, selectarea exclusivă a sensului abstract, nuanțarea sa; activarea unor mecanisme stilistice de tip metaforic, ca sursă a polisemantismului; lărgirea formulei componentiale prin crearea unor seme noi, inexistente în etapa anterioară a dinamicii limbii eline.

Cu toate acestea, există, cel puțin la nivelul termenilor analizați, o serie de exemple care atestă existența unui continuum semantic, marcând o relativă stabilitate care ar putea fi

considerată drept rezistență la schimbare. Se susține, așadar, ipoteza conservatorismului limbii eline, a tradiției sale lingvistice riguroase și omogene.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE:

- Aristotel, *Metafizica*, trad.Șt. Bezdechi, Ed.Iri, București, 1999.
- Bailly, A., *Dictionnaire Grec-Francais*, Ed. Hachette, Paris, 2000
- Bechet, F., *Istoria limbii grecești*, vol. I, Ed. Universității, București, 2012.
- Bernardi, J., *Grigorie din Nazianz. Teologul și opera sa*, Ed. Deisis, Sibiu, 2002.
- Bréal, M., *Essai de sémantique (science des significations)*, Hachette, Paris, 1897.
- Brixhe, C, *Linguistic Diversity in Asia Minor during the Empire: Koine and Non-Greek Languages*, în *A Companion to the Ancient Greek*, Bakker, E. J. (ed), Willey – Blackwell, Oxford, 2010.
- Chantraine, P., *Dictionnaire étymologique de la langue grecque*, Ed. Klincksieck, Paris, 1968.
- Coșeriu, E., *Introducere în lingvistică*, Ed. Echinox, Cluj, 1999.
- Coșeriu, E., *Sincronie, diacronie și istorie – problema schimbării lingvistice*, Ed. Enciclopedică, București, 1997.
- Coșeriu, E., *Socio- și Etnolingvistica. Bazele și sarcinile lor*, în *Anuar de lingvistică și istorie literară*, Ed. Academiei Române, București, tomul XXXIII, 1992-1993.
- Coșeriu, E. *Omul și limbajul său – studii de filosofie a limbajului, teorie a limbii și lingvistică generală*, Ed. Universității „A.I. Cuza”, Iași, 2009.
- Ducrot, O., Schaeffer, J.-M., *Noul dicționar enciclopedic al științelor limbajului*, Ed. Babel, București, 1996.
- Grigorie de Nazianz, *Opera omnia în Patrologia Graeca*, ed. J.-P. Migne, vol. 35-38, Paris, 1886.
- Horrocks, G., *Greek. A History of the Language and its Speakers*, Willey – Blackwell, Oxford, 2010.
- von Humboldt, W., *Despre diversitatea structurală a limbilor și influența ei asupra dezvoltării spirituale a umanității*, Ed. Humanitas, București, 2008.
- Ieronim, *De viris illustribus*, trad.Dan Negrescu, Ed. Paideia, București, 1997.
- Lampe, D.D., *A Patristic Greek Lexicon*, Clarendon Press, Oxford, 1961.
- Liddell, H. G., Scott, R., *Greek – English Lexicon*, Clarendon Press, Oxford, 1996.
- Lyons, J., *Introducere în lingvistica teoretică*, Ed. Științifică, București, 1995.
- Meillet, A., *Aperçu d'une histoire de la Langue Grecque*, Hachette, Paris, 1920.

Munteanu, E., *Introducere în lingvistică*, Ed. Polirom, Iași, 2005.

Peters, F.E., *Termenii filosofiei grecești*, Ed. Humanitas, București, 1993.

Platon, *Opere*, , Ed. Științifică și Enciclopedică, vol. I., București, 1975.

Platon, *Opere*, , Ed. Științifică și Enciclopedică, vol. IV, București, 1983.